

تتمه بحث پیرامون داستان جوابات المسائل^۱

سید محمدعلی روضاتی

در یک مجموعه رسائل موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران «ش ۸۷۲» رساله نخستین آن را مرحوم آقای دانش پژوه در جلد پنجم فهرست آنجا (ص ۱۸۰۷)، این گونه وصف کرده‌اند:

«پاسخهای کرکی، پاسخی است به یازده پرسش دانشمندی که پاره‌ای از سخنان او هم آمده، و نخستین آنها در منطق و دومی در کلام و سومی تا یازدهمی در فقه می‌باشد... این پاسخها — روی سبک و قرینه‌ها که در نسخه ما هست — باید از همان کرکی باشد...». سپس آغاز و انجام را آورده‌اند که عیناً مطابق نسخه مخطوطه «جوابات المسائل» نزد ما است، و از پایان نسخه آورده‌اند: «قابله مرتین، مره نسخه مؤلفها المبعوثه الی خزانه امیرالمؤمنین علیه السلام، و مره نسخه مصححه فی المشهد الغروی».

از آنچه مرحوم دانش پژوه ارائه داشته معلوم می‌شود که در نسخه موصوفه هم نام و نشانی از سائل و مجیب نیست، و ایشان با شک و تردیدی پاسخها را از آن محقق کرکی بر شمرده‌اند.

آقای شیخ محمد الحسون — سلمه‌الله — این رساله را، تنها از نسخه موصوفه و بدون هیچ توضیحی درباره نام سائل و مجیب، یعنی فقط اعتماد به فهرست دانشگاه، با نام «اثنا عشره مسأله»، در جزء سوم «رسائل المحقق الکرکی ... نشر جامعه مدرسین قم. ۱۴۱۲ق، ۱، از ص ۱۱۵ تا ۱۶۲، چاپ کردند.

ده سالی بعد، جناب حسون، در مجلد دوم موسوعه «حیاة المحقق الکرکی و آثاره. چاپ ۱۴۲۳»، در (ص ۳۲۱) زیر عنوان «الکتب الّتی ثبت لدینا أنّها للمحقق الکرکی» نخستین اثر را گویند: «اثنا عشره مسأله». رساله متوسطه تحتوی علی اثنتی عشره مسأله جمعها أبوالمعالی الاسترابادی و عرضها علی استاذه الکرکی...»

سپس — دست بر عصا — شرحی پیرامون رساله و أبوالمعالی با منقولاتی از «الذریعة» و «احیاء الدائر» آورده‌اند، اما همان گونه که در اصل مقاله «مقاله طالبیه» نوشته‌ایم، در نسخه‌های موجود و مذکور در دو کتاب یاد شده، هیچ نام و نشانی در متن رساله از سائل و مجیب نیست، و اگر همه نسخه‌های یاد شده و غیرها — عیناً — بررسی شوند، شاید موضوع مربوط به أبوالمعالی استرابادی معلوم گردد.

همین جا بیافزاییم که با چاپ کتاب «فهرست مخطوطات مکتبه العتبة العباسیة، فی کربلاء المقدّسة، إعداد العلامة السید حسن الموسوی البروجردی» در همین سال جاری (۱۴۳۱) آگاه شدیم که مجموعه (شماره ۱۵۲) آن کتابخانه سه شامل سه رساله است: «جوابات المسائل المقدادیة» و «انقاذ البشر من القضاء و القدر»، و سومین را این چنین شناسانده‌اند:

^۱ در شماره نهم پیام بهارستان مقاله طالبیه حضرت آیت الله روضاتی چاپ شد. آنچه در اینجا آمده توضیح یک نکته دیگر در ادامه آن رساله است.

«۳- اثنتا عشرة مسألة، تأليف علي بن الحسين بن عبدالعالي، المحقق الكركي»، و سپس آنچه آقای محمد الحسن در «ج ۳ رسائل المحقق الكركي» نوشته، آورده‌اند. یعنی تنها آن را مأخذ خود معرفی کرده‌اند، که معلوم می‌شود در نسخه مکتبه عتبه عباسیه هم هیچ نام نشانی از سائل و مجیب نیست. باری، آقای حسن، در مجلد ششم «حیة المحقق الكركي و آثاره» که در آن رسائل جناب محقق را گرد آورده‌اند، با سخنی «از ص ۳۳۷ تا ۳۹۶»، باز تنها از روی نسخه کتابخانه مرکزی سابق الذکر، و با اغلاطی «اثنتا عشرة مسألة» را تجدید چاپ کرده‌اند و در آغاز، تکرار «... جمعاً ابوالمعالی الاسترابادی و عرضها علی استاده المحقق الرکی...».

این هم داستان نسبت دادن پاسخها به محقق کركی، اما از نظر این حقیر:

راز گشای پاسخ دهنده به سؤالات

در «مقاله طالبیه» نوشتیم که «جوابات المسائل، از امیر سید نظام‌الدین عبدالحی بن عبدالوهاب حسینی اشرفی - یا اشرفی - استرابادی ...» است. مأخذ اصلی این سخن را در سطر پایانی پاسخ از نخستین مسئله آن رساله - که مسأله‌ای منطقی است - یافتیم، فرموده است: «بل، نقض الحصر بأمثلة ذکرناها فی «شرح التهذیب ...». این عبارت در دو سطر پایین ص (۳۴۳) چاپ اخیر آقای حسن موجود است، اما ایشان - به آسانی - از آن گذشته و صرف‌نظر کرده‌اند! یعنی در این موضع، هیچ تعلیقه‌ای نکرده و در هیچ جای دیگری از آن موسوعه عظیمه، در جزو آثار محقق کركی یادی از «شرح التهذیب» نکرده‌اند، آن هم شرح تهذیب منطقی!

حقیر، همین «شرح التهذیب» را نخستین رمزگشای «جوابات المسائل» دانست و کتاب «الذریعة» را به مدد گرفته دید که در جلد سیزدهم «ص ۱۶۱ ش ۵۴۳» از جمله شروع در تهذیب المنطق سعد تفتازانی فرموده‌اند:

«شرح تهذیب المنطق. للامیر نظام الدین عبدالحی عبدالوهاب الأشرفی الجرجانی الذی هاجر من استراباد الی هرات للتحصیل سنه ۹۰۲ ... نسخه منه فی المکتبه الرضویة بخراسان، تاریخ کتابتها سنه ۹۶۲».

در «احیاء الدائر: ۱۲۰» نیز در ضمن شرح حال آن جناب، همین گونه نوشته‌اند. در جلد اول «فهرست رضویة». چاپ ۱۳۰۵ ش» در فصل دوم، منطق (ص ۳۵ ش ۱۲۴) یافتیم که: «شرح تهذیب منطق. عربی. شارح امیرنظام‌الدین عبدالحی بن عبدالوهاب الحسینی الأشرفی الجرجانی ... هشتاد و یک برگ است. تاریخ کتابت ۹۶۲».

پس با دیگر قرائن و شواهدی که در «مقاله طالبیه» بدان اشاره کردیم، و شواهد دیگر^۲، مسلم گردید که نسخه سؤالات را میرابوطالب استرابادی شارح «الرساله الجعفریة»، از نجف اشرف به همشهری علامه - و چه بسا هم نژاد - خود، یعنی میرنظام‌الدین عبدالحی و زمان اقامت او در هرات ارسال داشته و جناب میر مذکور نیز پاسخ سؤالات را با اضافات و افاضات و مقدمه‌ای نوشته و به سوی سائل مسائل به نجف اشرف فرستاده است.

اینک، به ضرس قاطع گوئیم که: «جوابات المسائل» یا «اثنتا عشرة مسألة» مورد بحث - و چاپ شده در زمره آثار محقق کركی علیه‌الرحمة - مطلقاً از جناب محقق کركی نیست و از شخص میرنظام‌الدین عبدالحی عبدالوهاب حسینی اشرفی جرجانی است. و الحمد لله علی توفیقه و هدایته.

الباقی، مسأله نام میرابوالمعالی و آنچه در «ذریعه» فرموده‌اند، که گفتیم، حل آن مستلزم رؤیت نسخه‌های یاد شده در «ذریعه» است، و به احتمال قوی اشتباه از نسبت دهنده اقدم است، و الله العالم.

«شب هفتم محرم الحرام ۱۴۳۲»

۱. از جمله سخنان مجیب در مقدمه، نیز استناد مکرر به آرائی از امیر سید شریف جرجانی - همشهری و شاید هم‌نژاد خود - با دُعَاء «قدس سره» و به طور کلی: حال و هوای خاص و اسلوب نگارش جوابات، متمایز از آثار محقق کركی.